

КАПАЦИ ЛИ СА Т. НАР. „СВЕЩНИЦИ“?

Борис Д. Борисов

При археологическите разкопки на средновековни селища, обитавани след началото на XI в., се среща една особена категория глинени изделия, които имат конусовидно или камбановидно тяло с по-тясна или по-широка периферия, а в горната си част завършват с пъпка с ямичка или дупка. Те са снабдени с една дръжка, която излиза от периферията и се свързва с тялото в горната му половина (обр. 1).

В археологическата литература съществуват различни мнения относно предназначението на тази керамична категория. Някои изследвачи ги приемат за свещници – С. Георгиева (Георгиева С. 1974: 44), Б. Цветков, (Цветков 1989: 129–131), Й. Чангова (Чангова 1972: 115), В. Йотов, Г. Атанасов (Йотов, Атанасов 1998: 73), Т. Овчаров (2000: 64–66), а други – за капаци И. Джамбов (Джамбов 1983: 15–17), Р. Колева, В. Плетньов*, Б. Бабич (Баби 1986: 295), М. Байалович-Хаджи Пешич (Bajalović-Hadžić-Pešić 1981: 51–52, сл. XII), както и редица румънски археолози.

Преди повече от 15 години, при публикуването на основните резултати от разкопките на цялостно проученото средновековно селище до с. Дядово, обърнах внимание на т.нар. “свещници”, като приведох редица аргументи относно тяхното предназначение (Borisov B. 1989: 200–204, fig. 231).

По-късно в монографията, посветена на керамиката и керамичното производство през XI – XII в. от територията на днешна Югоизточна България, отново се спрях на предназначението на тези керамични изделия (Борисов 2002: 136, обр. 110–112).

Повод да се върна отново на тази тема са разгорелите се дискусии на конференциите по случай 10-годишнината на архео-

* Становищата на Р. Колева и В. Плетньов са изказани по време на конференциите по случай 10-годишнината на Археологическия музей “Марица-изток” в Раднево и 70-годишнината на проф. Ал. Кузев във Варна.

логическия музей “Марица-изток” в Раднево и 70-годишнината на проф. Ал. Кузев във Варна относно предназначението на тази категория. Ето защо тук ще изложи отново аргументите си относно предназначението на тази особена керамична категория. Преди това обаче ще спомена, че по данни от типологическата система на керамиката от XI – XII в. от посочената по-горе територия тези изделия заемат 8,62%, по данни от ТЦС (Типология на целите съдове) (Борисов Б. 2002:136, табл. 2), и 4,1% по ТФМ (Типология на фрагментарния материал) (Борисов Б. 2002: 136, табл. 3). Археологическите данни от всички находища показват, че категорията е изработена на крачно колело, като единствено изключение от правилото са находките от средновековното селище край с. Златна ливада, Чирпанско. Обикновено украсата им не се различава от украсата на съдовете от обикновената кухненска и трапезна керамика и се състои най-вече от единични или пояси от хоризонтално връзани линии и косо разположени излъскани ивици. Много често се срещат и изделия, покрити със златиста ангоба. Трябва обаче веднага да се подчертае, че тази категория липсва напълно както сред вносната глазирана, рисувана и сграфито керамика, така и сред местната.

Относно хронологията на въпросните изделия анализът на керамичния материал категорично показва, че сред керамиката от Ранното средновековие (VI – X в.) подобни изделия липсват. Според нас те са се появили по време на византийското владичество в българските земи (XI – XII в.) с налагането на крачното колело в грънчарското производство. Доказателство за това са и находките от крепостта Скала, обитавана през X – XI в., в която свещници, според употребената от авторите терминология, вече са се появили (Йотов, Атанасов 1998:73). Аналогични изделия от XI – XII в. са намерени във всички обекти от територията на Югоизточна България, обитавани по това време – средновековния Берое, крепостта край с. Искрица, селищата край Асеновец, Караново, Дядово, Езеро, Новозагорско, Знаменосец, Гледачево, Гипсово, П. Градец, Радневско, Любимец (Борисов 2002: 136), както и в селището край с. Ковачево, Пазарджишко (Гатев П. 1985: 97), Ракитово (Чангова, Шопова 1969: 200, обр. 28), Перник (Чангова 1992: 115, обр. 109) и много други.

По-късно, по времето на Второто българско царство, те продължават своето развитие и разпространение, когато периферията им се разширява и завива леко нагоре, както показват находките от селището над тракийския град Севтополис (Чангова 1972: 115), Царевец (Георгиева 1974: 44), Червен (Георгиева 1985: 137–139) и Мелник (Цветков 1989: 129–131).

* * *

Ако се допусне, че тази категория съдове са използвани за капаци, изниква въпросът за каква категория съдове са предназначени. По-голямата част от характерните за периода съдове са с тесни устия (някои типове кани, стомни, амфоровидни съдове, чаши и бъклицы). Следователно е изключено те да са били използвани при тях. Остават гърнетата и паниците, но последните са твърде широки и диаметрите им не съответстват на разглежданите съдове. От друга страна, по-голямата част от гърнетата, работени на крачно колело, са с високи шийки и устия без жлеbove за капаци, от където следва, че те не са захлупвани (обр. 2). Вярно, че при някои от гърнетата, работени на ръчно колело, от вътрешната страна на устието има съвсем плитки жлебчета, но те едва ли за били предназначени за капаци, още повече че имат значително по-малки диаметри (обр. 3). И за да не бъдем голословни, ще посочим, че направените изчисления на базата на 222 цели гърнета от територията на Югоизточна България показват, че диаметърът на устията им се движи в широките граници от 7,4 до 26,4 см със среден коефициент 16,9 см, докато при конусовидните съдове параметрите се движат от 8,4 до 16,8 см, а средният им коефициент – 12,6 см, т.е. с близо 4,5 см по-малък. Тук може да се посочи пример с гърнетата и капациите от ранновизантийския период. През периода IV – VI в. гърнетата имат специално оформени дълбоки жлеbove, в които са лягали широките периферии на капациите и по този начин са осигурявали плътно затваряне и стабилност на капака (обр. 4). Освен това през посочения период този тип капаци са много по-широко разпространени и по относителен дял се доближават плътно до дела на гърнетата, в което ни убеждава статистиката на фрагментарния материал от ранновизантийския културен пласт на кастелите край Караново,

Новозагорско, и Големо село, Кюстендилско, с която разполагаме (обр. 5). В същото време статистиката на средновековната керамика от територията на Югоизточна България показва, че гърнетата заемат 40% от общия дял на целите съдове, а конусовидните съдове – едва 9,11%, т. е. съотношението между двете категории по данни от ТЦС е 4,39:1. Още по силно изразено е съотношението на гърнетата и “капаците” по данни от ТФМ, според която първите заемат 72,82%, срещу 4,10% за вторите, т.е. съотношението между тях достига до 17,76:1.

Освен това, както вече отбелязахме, всички екземпляри от въпросната категория са изработени на крачно колело. Ако все пак допуснем, че този вид “капацы” са били предназначени за гърнетата с плитки жлебчета от вътрешната страна на устието, излиза, че гърнетата на ръчно колело са се затваряли с капацы на крачно, което само по себе си е доста несериозно, още повече че без никакво съмнение съдовете са били произвеждани заедно с техните капацы в едни и същи гърнчарски работилници, а много вероятно и от едни и същи майстори. Досега от територията на Югоизточна България са известни само три кани – IV тип по ТЦС (Борисов 2002: 106–107, обр. 88 а-в), които имат много добре оформени жлебове за капацы (обр. 6). Те обаче са били захлупвани с известните биконични капацы, които имат специални приспособления на долната част и са лягали върху дълбоките жлебове, като са осигурявали не само плътно затваряне на съдовете, но и стабилност (обр. 7), каквато конусовидните “капацы” не могат да осигурят със своята широка периферия и липсата на специално приспособление за затваряне. При това на повечето от тях дръжките излизат извън рамките на периферията, което ги прави още по-нестабилни при поставяне върху друг съд. На последно място известните средновековни биконични капацы биха подходжали повече и на по-широкогърлените съдове с оформени легла в устието.

Привържениците на идеята за капацы изтъкват редица недостатъчно сериозни и аргументирани доводи в подкрепа на своята теза. Един от тях е, че въпросните изделия били опушени от долу по периферията, което се дължало на обстоятелството, че те били изложени на огън, т.е. те са стояли върху гърнета, в които

се е приготвяла храната. Този аргумент е доста несериозен, като се вземе предвид, че подобаващото количество от намерените при разкопки находки произхождат или от горели пластове, или от сметни ями, които са били често опалвани по хигиенни нужди. В подкрепа на това може да се посочи, че тези “капаци” са опушени не само отдолу по периферията, но и както от външната, така и от вътрешната страна, което не може в никакъв случай да се получи, ако капакът стои върху гърне на огъня. Освен това в повечето случаи опушването може да е резултат както на първично – още в гърнчарската пещ, така и на вторично изпичане. Тук бихме посочили още, че върху голяма част от въпросните съдове има опушване непосредствено под пъпката, което практически е невъзможно да се получи, ако т.нар. “капаци” са стояли върху гърнета по време на приготвянето на гозбата.

Друг аргумент, който се посочва от привържениците на “капаците”, е наличието на следи от мазнини по вътрешната им повърхност. Трябва обаче отново да посочим, че мазнините могат да бъдат вследствие на допир с различни отпадъци от сметните ями, а най-вече и от стопената и стекла се отвън лой от свещта, така че и този аргумент не е достатъчно убедителен.

На последно място универсалният характер на т.нар. “капаци” също не издържа на критика, тъй като при тях липсва приспособление за закрепяне. Тук би могло да се посочи, че дори в съвременността не съществуват капаци на каквито и да е било съдове без специално оформени жлеbove или легла, върху които те лягат.

Всичко казано дотук не ни дава основание да приемем тезата, че разгледаните конусовидни изделия са се използвали като капаци. В подкрепа на това бихме изтъкнали още, че появата на завита нагоре периферия през по-късните фази на развитие на категорията – по време на Второто българско царство, става безпредметна, ако те бяха наистина капаци. Ето защо, без да се обвързваме obligatorно с наложилото се сред част от българските археолози наименование “свещници”, смятаме категорично, че те не са били капаци.

ЛИТЕРАТУРА

Баби 1986: Баби, Б. Материјалната култура на македонските словени во светлината на археолошките истражувања во Прилеп. – Прилеп, 1986.

Борисов 2002: Борисов, Б. Керамика и керамично производство през XI – XII век от територията на днешна Югоизточна България. – “Марица-изток”. Археологически проучвания, 6. Раднево, 2002.

Гатев 1985: Гатев, П. Средновековно селище и некропол от XII в. край с. Ковачево, Пазарджишко. София, = РП, XII, 1985.

Георгиева 1974: Георгиева, С. Керамиката от двореца на Царевец. – В: Царевград Търнов, 2, С., 1974, 7–186.

Георгиева 1985: Георгиева, С. Грънчарство. – В: Средновековният Червен, 1, С., 1985, 133–165.

Джамбов 1983: Джамбов, И. Средновековното селище върху античният град при Хисар. – ИБИД, XXXV, 1983, 5–26.

Йотов, Атанасов 1998: Йотов, В., Г. Атанасов. Скала. Крепост от X – XII в. до с. Кладенци, Тервелско. С., 1998.

Овчаров 2000: Овчаров, Т. Керамиката на Второто българско царство. – В. Търново, ПАН – В. Търново, 2000.

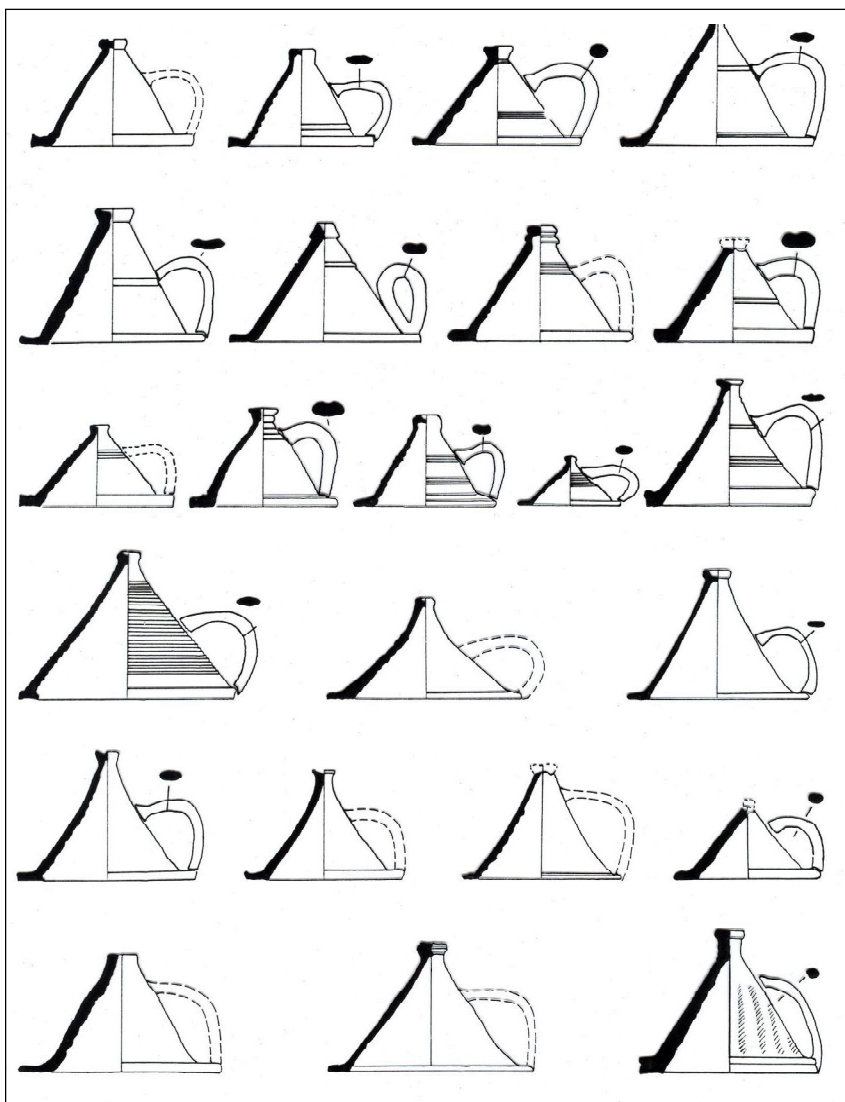
Цветков 1989: Цветков, Б. Керамика. – В: Мелник, 1. Градът в подножието на Славова крепост, С., 1989, 120–159.

Чангова 1972: Чангова, Й. Средновековното селище върху тракийският град Севтополис (XI – XIV в.). С., 1972.

Чангова, Шопова 1969: Чангова, Й., А. Шопова. Археологически проучвания във Велинградския район. – Род. сб., 2, 1969, 181–212.

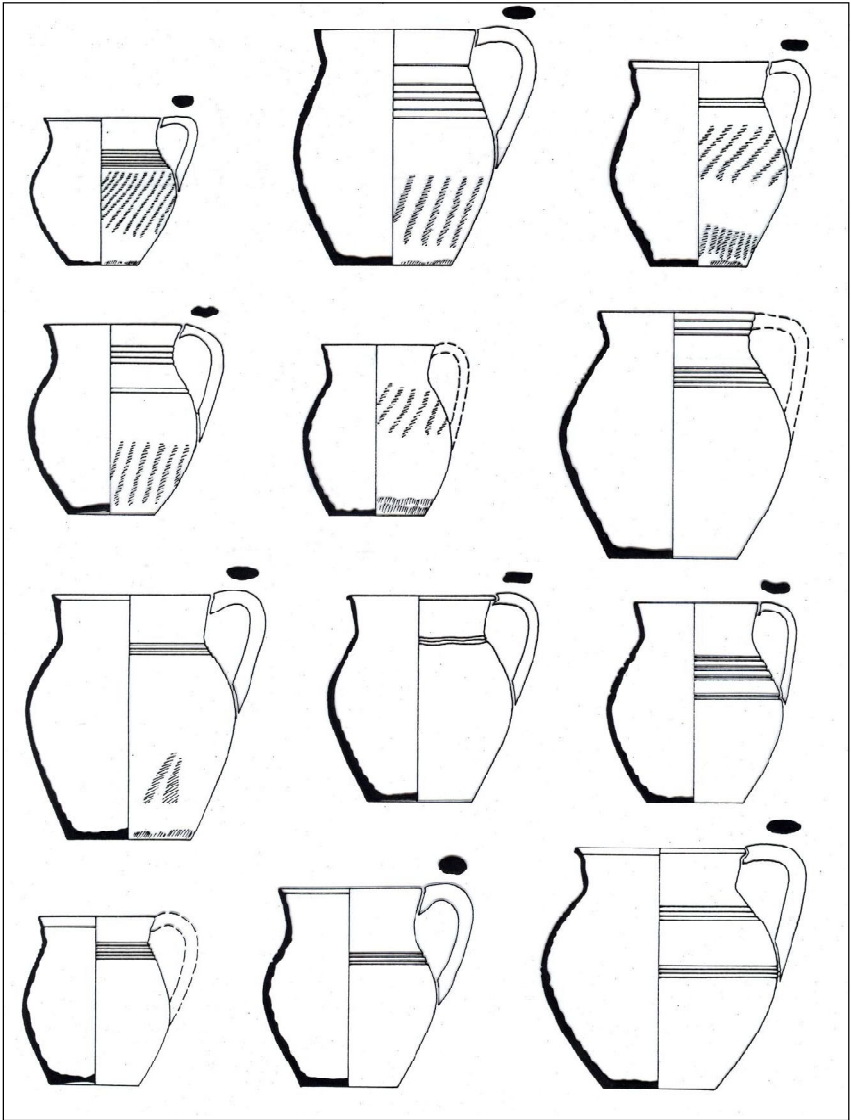
Bajalović-Hadži-Pešić 1981: Bajalović-Hadži-Pešić, M. Keramika u srednovekovnoj Srbiji. – Beograd, 1981.

Borisov 1989: Borisov, B. Djadovo I. Mediaeval Settlement and Necropolis (11th – 12th Century). – Tokyo, 1989.

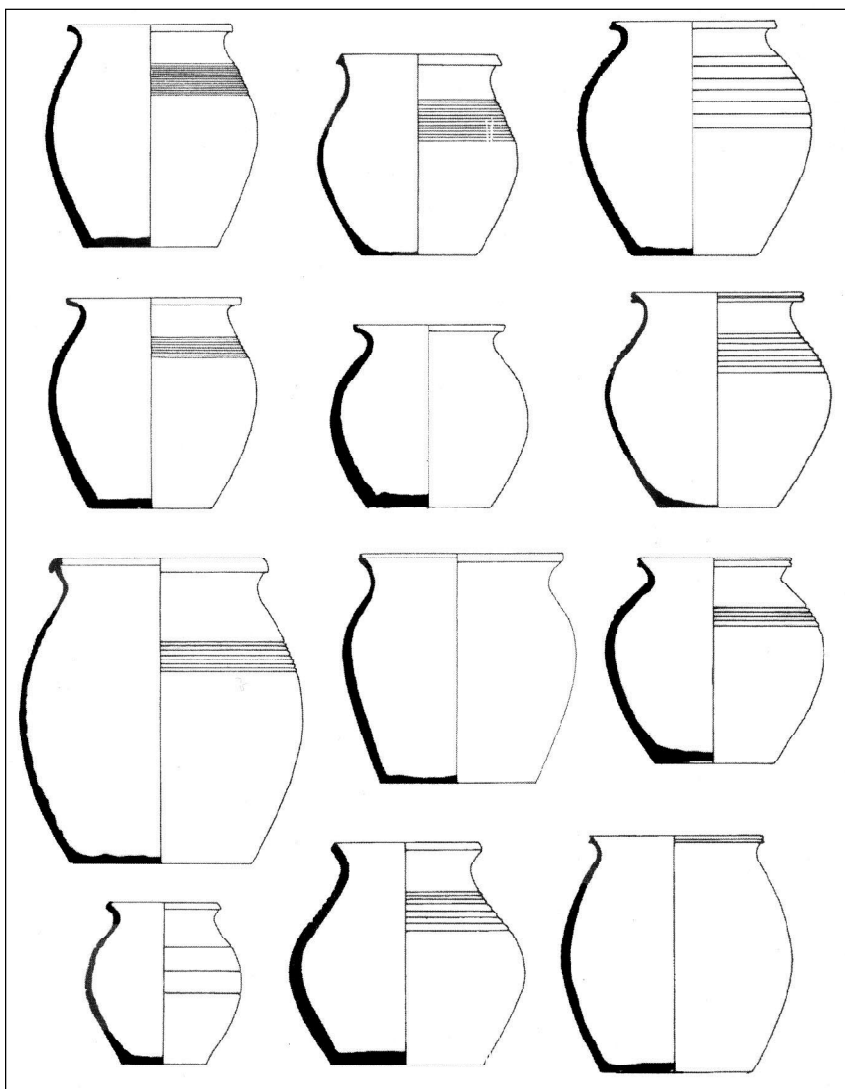
Обр. 1. “Капаци” или свещници

М 1:4

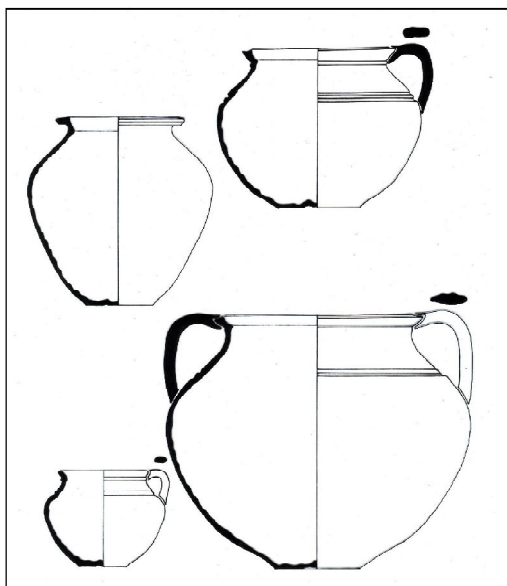
Обр. 2. Гърнета, работени на крачно гърнчарско колело

M 1:4

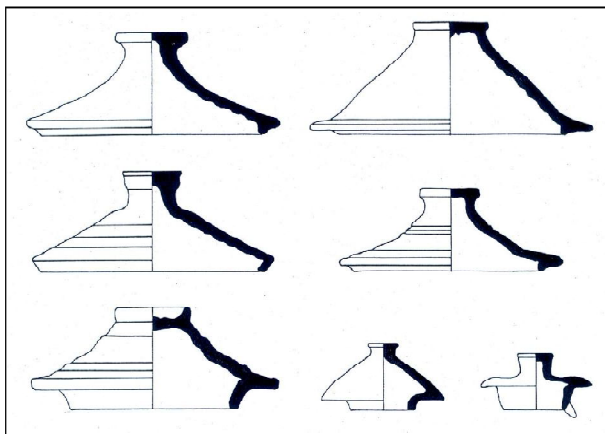
Обр. 3. Гърнета, работени на ръчно гърнчарско колело

M 1:4

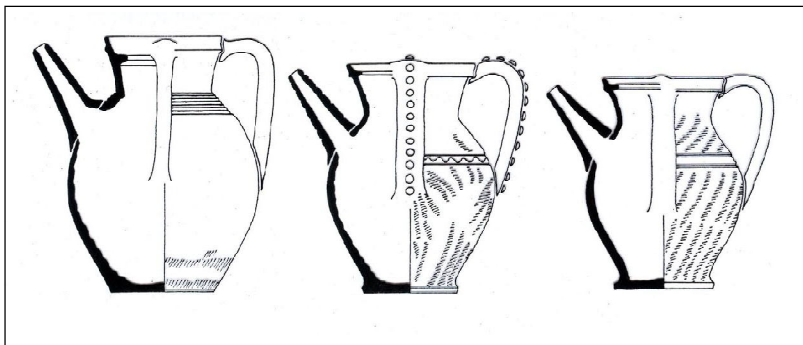
Обр. 4. Гърнета от ранновизантийския период (V – VI в.)

M 1:3

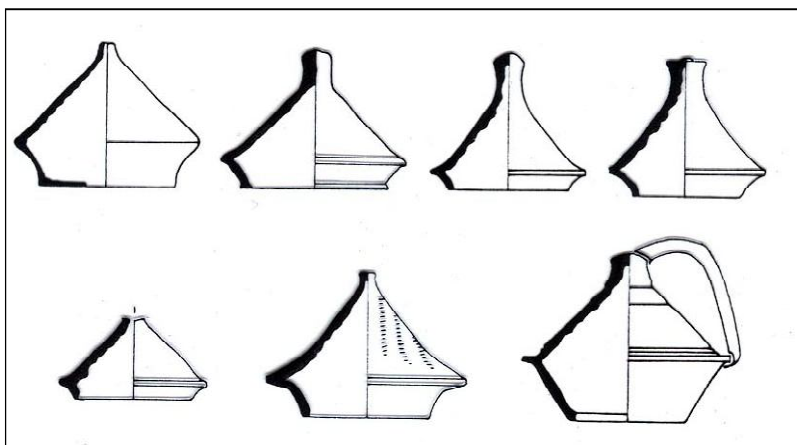
Обр. 5. Ранновизантийски капаци

M 1:2

Обр. 6. Кани с оформени легла за капаци

М 1:4

Обр. 7. Средновековни капаци

М 1:4

